

AZƏRBAYCAN ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏRİN KOQNİTİV VƏ KOMMUNİKATİV ÖZƏLLİKLƏRİ

Xülasə

Məqalədə ilk dəfə həyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunan Azərbaycan atalar sözü və məsəllərin koqnitiv baxımdan kommunikativ funksiyası araşdırılmışdır. Həm də bu vahidlərin folklor dünyagörüşünün formalaşmasında rolu müəyyənləşdirilmişdir. Borçalı, Naxçıvan və Masallı folklor örnəklərindən alınmış paremioloji vahidlər tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Bundan başqa həmin vahidlərin freym biliyini kommunikativ situasiyaya daxil edən danışanın fikrinin reallaşdırılması araşdırılmışdır. Məqalədə həm də atalar sözü və məsəllər koqnitiv-konseptual baxımdan perspektiv, prospektiv və retrospektiv aspektlərdə tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycan paremioloji vahidləri, atalar sözü, məsəllər, aktual üzvlənmə, koqnitiv kateqoriyalar, kommunikativlik, freym

Giriş. Dil insan ünsiyyətinin ən vacib vəsitəsi olub, sabit ifadələrin yaranma və ötürülməsində əsas rol oynayır. Sabit ifadələr atalar sözləri, məsəllər, deyimlər, frazeoloji vahidlər və s.-dən ibarətdir. Sabit ifadələr bir qayda olaraq milli mədəniyyətimizin tərkib hissəsi olan folklor materiallarında, özəlliklə də davranış qaydalarında özünü göstərir. Beləliklə, kommunikativ funksiya daşıyan paremioloji vahidlərin imkanları və onun ifadə vəsitələri tədqiqatın əsas məsələlərindən biridir. Atalar sözü və məsəllərin kommunikativ funksiyası və leksik semantikasını dünyanın konseptuallaşmasında (danışan və onun ətrafı, məkanı, zamanı, yaşanı və şüuru) özünü göstərir.

Araşdırma mövzusunun aktuallığı atalar sözü və məsəllərin koqnitiv və kommunikativ aspektlərdə bu günə qədər yetərsiz işıqlandırılması ilə şərtlənir. Dilçilikdə daha çox paremioloji vahidlərin, əsasən üslub xüsusiyyətlərinə və mədəni əhəmiyyətinə diqqət yetirilmişdir. Mövzusun nəzəri əhəmiyyəti isə ilk dəfə Azərbaycan dili üçün əhəmiyyətli olan və həyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunan atalar sözü və məsəllərin koqnitiv baxımdan kommunikativ funksiyası araşdırılmış və bu vahidlərin

folklor dünyagörüşünün formalaşmasında rolu müəyyənləşdirilmişdir. Məsələnin praktik tərəfini isə Borçalı, Naxçıvan və Masallı folklor örnəklərindən alınmış atalar sözü və məsəllər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədini atalar sözü və məsəllərin koqnitiv və kommunikativ mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsində paremioloji ifadələrinin aktual üzvlənməsi təşkil edir.

Atalar sözü və məsəllərinin məzmununu tədqiq edərkən semantik, sintaktik-semantik və semantik-praqmatik (aktual) üsullardan istifadə olunur [1, s.82]. Biz, paremioloji vahidləri araşdırarkən, əsasən üçüncü üsuldan – semantik-praqmatik (aktual) dəyərləndirmədən istifadə etmişik. Əslində möhz konkret nitq və situativ kontekstlərdəki faktiki məlumatlara əsaslanan bu üsul hər bir atalar sözü və məsələnin mənası haqqında həqiqi təsəvvür verməlidir. Ancaq praktik olaraq bu üsuldan istifadə etmək olmaz, çünki paremioloqların əlində paremioloji vahidlərin yaranma şərtləri və kontekstləri haqqında məlumat olduqca azdır. Belə olduqda paremioloji vahidləri sırf bir üsulla araşdırmaq hərtərəfli nəticə çıxartmağa imkan vermir, ona görə də üç üsulun üçündən də kompleks şəkildə istifadə

*Folklor İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: cicek71@mail.ru

etmək lazımdır.

Paremioloji vahidlərin kommunikativ üzvlənməsi. Bildiyimiz kimi, cümlə sintaksisin əsas kommunikativ vahididir. "Kommunikativ üzvlənmə – minimal (cümlə) və maksimal (mürəkkəb sintaktik bitöv) nitq (mətn) vahidlərini yaradan dil strukturunun universal, qeyri-dil hadisəsidir" [2, s.17]. Ənənəvi sintaksisdən fərqli olaraq, cümlədə, yaxud mətndə funksiyası mübtədə ilə bağlı olan tema və funksiyası xəbərlə bağlı olan rema ardıcılığı meydana çıxır. "Bu funksiya kommunikativlik və ya tema-remə funksiyası da adlanır. Həmin funksiya aktual üzvlənmə nəzəriyyəsi ilə bağlıdır" [3, s.161]. Dil ünsiyyət zamanı müxtəlif cümlə modelləri vasitəsilə gerçəkləşir. Informasiyanın çatdırılmasında məlumatvermə, mənaqatı vurğu, intonasianın müxtəlif tipləri və s. vacib rol oynayır. Beləliklə də cümlənin aktual üzvlənməsi məsələsi ortaya çıxır.

Bu gün atalar sözü və məsəllər artıq bir mətn kimi tədqiq edilir [4]. S.Əlizadə bu barədə yazır: "...Hər bir paremioloji vahidin əhəmiyyətli cəhəti nədədir: yığcamlığında, nəsihətəməz ruhunda, obrazlılığında, ahangindəmi və ya dərin ictimai-fəlsəfi məzmununda? Əlbəttə, bu xüsusiyyətlərin ideal vəhdətində!" [5, s.10]. Holland alimi Van Deykin: "Mətn – mikroquruluşların toplanma nəticəsi deyil, vahid məzmunu əsaslanan bir makroquruluş, qlobal bir vahiddir" fikrinə əsaslanaraq, paremioloji vahid – makroquruluş, tema və rema isə onun tərkib hissəsi olan mikroquruluşdur, deməyə imkan verir [2, s.29].

Tədqiqatçılar, nitqdə kommunikativ üzvlənmənin rolunu, yəni onun ayrı-ayrı hissələrinin məlumatlılığının müxtəlif dərəcəli olduğunu çoxdan fərq etmişdilər. XVIII əsrin fransız filosofu və filoloqu E.Kondilyak yazır ki, həyəcanlı və sakit insanın nitqindəki söz sırası müxtəlif olur: "...biri təsvir olunan faktın dərindən alınan subyektiv hissələrini ifadə etmək istəyir, o biri isə həmin faktı adı bir gerçək hadisə olaraq, yəni münasibətini bildirmədən ifadə edir. O anda hadisələrin əlaqəsinə şəxsiyyətin həyəcanlı və təossüratlı danışıq qarşısı və cümlənin söz sırası dəyişir" [2, s.5]. Hətta bir əsər yazarkən müəllifin kommunikativ niyyə-

tindən, şəxsi zövqündən, istedadından asılı olaraq eyni hadisəni, mətni müxtəlif səviyyədə təqdim edir.

"Beləliklə, mətni göndərən şəxsin diskursda informasiyanı dil vasitəsilə bölüşdürməsi prosesinə və deməli, diskursun özünün formalaşmasına və inkişafına bilavasitə təsir edən bu qarşılaşdırma iki cür başa düşülür: yeni və köhnə informasiya. Burada maraqlı bir məqam ortaya çıxır, mətni göndərən şəxsin hansı dil vasitələrindən istifadə edəcək, bu linqvistik, psixoloji, sosial, mədəni amillər ola bilər" [6]. O zaman diskursda bir deyil, bir neçə mətn üzə çıxır və mətni göndərən ilə mətni qəbul edən arasında fərqlə yanaşı, müəyyən ümumi cəhətlər də görünür.

"İfadələrin dilxarici amillərlə bütövlükdə (adresatın dünya haqqında biliklər, fikirlər, istiqamətlər, kommunikativ məqsədləri) məntəqə ardıcılığı diskurs (fransızca discours - nitq) olaraq adlandırılan nizamsız təşkil edilmiş məkan yaradır" [7, s.136]. Beləliklə, diskurs koqnitiv baxımdan kommunikativ qarşılıqlı əlaqəyə və nitq situasiyaya pragmatik şəkildə yönəldilmiş olur. Söhbət ondan gedir ki, mətni göndərən sadəcə olaraq birinci mətni yaradır. Mətni qəbul edən tərəfindən onun şərh zamanı isə ikinci, üçüncü və hətta, sonsuz sayda mətn yaranır. Bu özünü atalar sözündə daha dolğun göstərir. Lakin U.Eko, bədii mətnlə mənalarnın müvafiq olaraq şərhərlərin çoxluğuna sadə qoyan mühüm bir amil kimi niyyətli (illokution) göstərir [8]. F.Veysəlli bununla bağlı yazır ki, "söhbət yalnız mətni göndərən deyil, həmçinin mətnin özünü niyyətdən gedir və məhz bu niyyətlərin qoyduğu sədlər və yaxud məhdudiyyətlər sayəsində mətni qəbul edən şərhərlərin hoddindən artıq olmasının qarşısı alınır" [3, s.434].

Yuxarıdakı fikirlərdə bağlı, məsələn, Borçalı folklor örnəklərindəki "*Nə tez gördünü...*" əhvalatında arvad nadir halda baş verən hadisəni *ayda-ildə bir namaz, onu da şeytan qoymaz* atalar sözünü işlətməklə niyyətləri bildirir [9, s.83; 10, s.44; 11, s.61]. "*Nə tökərsən aşına...*" adlı mətn *nə tökərsən aşına, o da çıxar qasıqına* atalar sözü ilə bitir, yəni mətn həmin vahidi şərh edir və sonda öz günahlarını etiraf edən ar-

vad başına gələnə həmin atalar sözü ilə məntəqəli sonluğa bağlayır [9, s.84; 10, s.508; 11, s.276]. Məsəlli folkloru örnəyində başlıq paremioloji vahidi olan "*Qatıq dağılar – yeri qalar, Ayran dağılsa, nayı qalar?*" adlı əhvalatda məsəl heka-yonun sonunda Sokina xanımın qarşısından gələn varisi olmamasına və onun artıq tamaha sahib olduğunu işarə edir [12, s.208; 10, s.187]. "*Məhər əhvalatı*" hekayəsində isə "*eyibis gözəl olmaz*" məsəli yarımçıq şəkildə istifadə edilmişdir [12, s.214-215; 10, s.300; 11, s.151]. Belə atalar sözü və məsəllərə Naxçıvan folklor örnəklərində də rast gəlinir [13, s.235; 10, s.70; 11, s.50; 13, s.238; 10, s.54, 131; 11, s.40, 85].

Paremioloji vahidlərdə aktual üzvlənmənin komponentləri: tema və rema. XIX əsrin fransız filoloqu Anri Veyl hesab edirdi ki, "informasiya zamanı nitq diñloyunə əvvəl məlum olan, sonra isə yeni bir məlumat verilir. Yeni bir xəbər – elə məlumatın məqsədidir" [2, s.6]. Sifahi mətnə və dialoqi nitqə adresatın (dinləyənin) münasibətini müəyyənləşdirən nitq situasiyası mühüm rol oynayır. Amma yalnız mətnə adresatın rolu ikinci dərəcəlidir, çünki o, onun qurulmasında iştirak etmir, ancaq dərək edir. Buna görə də kiməsə bilinən, məlum olan tema, başqasına yeni və məlum olmayan rema-ya çevrilə bilər.

Atalar sözü, yaxud məsəlini teması – adətən konkret vəziyyətin təsviri deyildir, bu, hansısa xeyali bir hadisə də ola bilər. Belə hadisə konkret kontekstlərin səviyyəsindən "üstündür" və ona görə onların çoxuna tətbiq olunur. Paremioloji vahidi istifadə edərək temasını (bilinəni) müəyyən vəziyyətə görə şərh edir [9, s.12, 13]. Bununla bağlı F.Dançç yazır ki, "bilinəni" və ya "məlum olan" kontekstlə, situasiyaya, həmsöhbətlərin (müəllifin və oxucunun) ümumi məlumatları ilə şərtləndirilmiş informasiya olaraq başa düşmək lazımdır" [2, s.21]. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, *tema* mətnin yaranmasına mühüm rol oynayır və məlumat əhəmiyyətli olan *remanın* meydana çıxmasına səbəb olur. Hər ifadənin tema və rema hissəsi konkret kommunikativ tapşırığı ilə müəyyənləşir.

Koqnitiv aspektdə paremioloji vahidlərin aktual üzvlənməsi. Paremioloji vahidlərdə

dilin dərkə və kommunikativ funksiyasının bütönlüyü ortaya çıxır. Lakin xalq hikmətinin ötürülmə vasitəsi kimi danışıq prosesində dilin kommunikativ funksiyası sintaktik strukturadan üstün vəziyyətə gətirilir. Hər bir konkret dilin kökündə xüsusi model, yaxud onun konseptuallaşdırılması və nitq ifadəsinin xüsusiyyətinə əsaslanmış dünya mənzərəsi durur. "Dünyada kollektiv şüurdən keçmiş insanın bütün həyatı dildə əks olunur və hər bir dildə uyğun ifadə formalarının müəyyən edərək kommunikasiyanın məzmunu formalaşır" [14, s.5]. Dil vasitəsi ilə danışan xəbər, sual yaxud xəbismi etmək istədiyini bildirir və danışan bir neçə cümlə ilə fikrini söyləmək üçün seçim edir. Müəyyən kommunikativ rejim, üslub və jandran asılı olaraq cümlələrdə kommunikativ komponentlərin sırasını müəyyənləşdirirək, "danışan məlumatı cümlə və cümlələrin kommunikativ komponentlərinə görə bölüşdürür" və bununla ifadənin aktual üzvlənməsini həyata keçirir [15, s.13]. Başqa quruluşlu dillərdən fərqli olaraq, türk dilləri ailəsinə aid olan Azərbaycan dilinin sintaktik quruluş struktur-semantik əsasda xüsusi nitq birləşmələri və sintaktik vahidlərin təzahür etdiyi parlaq xüsusiyyətə malikdir. Müasir tədqiqatlarda koqnitiv baxımdan araşdırılan eyni nitq situasiyaları xüsusi maraq kəsb edir. Koqnitiv baxımdan dünya əks olunmur, interpretasiya edilir, yəni insan sadəcə dünyanı dərk etmir, həm də onu qurur. Bu yanaşmada "öyrənilən bütün hadisə və proseslər, vahidlər və katqoriyalar digər insanın yaddaşına və dərkətmə, düşüncə, emosiya və xəyal kimi, koqnitiv anlayışları ilə əlaqəyə görə" cəhd edib araşdırılmışdır [16, s.9].

Kommunikativ (aktual) üzvlənmənin və koqnitiv katqoriyaların qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi eyni zamanda nitqdə kommunikativ funksiyaları həyata keçirmək üçün paremioloji vahidlərdən istifadəni şərtləndirir. Dünya dil mənzərəsinin koqnitiv və kommunikativ məkanında dərk edilmiş perspektivi və elmi-tədqiqat əsərlərinin linqvistik antroposentrisizm sahəsinə keçidi atalar sözü və məsəlləri koqnitiv linqvistik və freym semantikasının nəzəri baxımdan təhlili imkanını yaradır.

Aktual üzvlənmənin müəyyən mövqeyində çıxış edən paremioloji vahidlərdən istifadə hər hansı freym biliyi (freym – ingilis dilində *frame* “quruluş, sistem; qurmaq, yaratmaq” deməkdir), kommunikativ situasiyada fikrin reallaşdırılmasının nəticəsi kimi araşdırılır [17, s.407]. Bütövlükdə freym, insanın və cəmiyyətin həyatının müxtəlif sahələrində biliyin qurulduğu. Dil düşüncələri, koqnitiv-lingvistik kimi tərkib hissələrinin tam kompleksi (məntiqi-fəlsəfi, fizioloji, sosioloji, lingvistik-mədəni) freym məkanında ümumiləşdirməyə imkan yaradır [18]. Söyləyici fikrinin əsas məqsədlərindən biri atalar sözü və məsəllərin deyilməsində danışanın niyyətinin tənzimlənməsidir. F.Bayat atalar sözü, məsəlləri və xalq aforizmlərinin həyat hadisələrindəki mövqələrinə təsnifləndirərkən yazır ki, “...hər yazıçı öz dili və üslubuna uyğun, əsərin məzmunu və həcmi nəzərə alaraq, güclü assosiasiya yaratmaq məqsədilə onları müxtəlif şəkillərdə işlədir” [19, s.108]. Demək, gerçəkliyi ətraflı göstərərək və onu fərdi dünyaya dil mənzərəsinə daxil edərək konkret müəllif tərəfindən mətdə istifadə olunan atalar sözü və məsəllər öz fikir-niyyət və presuppozisiyaları ifadə etmək imkanı yaradır və bunun sayəsində bir çox məsələlər həll olunur [19, s.109-110].

Paremioloji vahidin modeli universal olsa da, məhiyyəti fərdidir. Ümumdil və fərdi dünya dil mənzərəsinə təhlil edərək, mətdə müəllifin koqnitiv-estetik vasitələrə malik olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Beləliklə, paremioloji vahidlərdə müəllifin dil kimliyinin əks olunması obyektiv (dil) və subyektiv (nitq) amillərinin qarşılıqlı təsiri ilə baş verir. U.Ekonun: “İnsanla qarşılıqlı əlaqə xaricində mürəkkəb dil işarəsinin *daxili enerjisi olmur* (kursiv bizimdir – Ç.Ə.), o, sas gurultusu və ya fiqur zənciri olan özünəməxsus bir “vücuda” malik olur” – fikrini atalar sözü və məsəllərin istifadəsinə aid etmək olar [8]. S.Əlizadə də qeyd etmişdir ki, “xalqın müşahidələri, təsəvvür və təfəkkür tərzini, canlı məntiqini hiyf cəyən atalar sözü sıxılmış ya yadır: *onun asl enerjisi, təsir güvəsi nitq məqamında, konkret zaman, şərait daxilində bilinir*” (kursiv bizimdir – Ç.Ə.) [5, s.11]. Masallon, bununa bağlı Borçalı, Masallı və Naxçıvan

folklor örnəklərindən alınmış paremioloji vahidlər yuxarıdakı fikirləri təsdiq etmiş olur. Vaxtında və yerində səslənən bu vahidlər danışanın nitqini zənginləşdirir, fikrini işə təsdiqləmiş olur.

Paremioloji vahidlərin aktuallaşdırma üsulları. Bəzən paremioloji vahidi necə şərh edəcəyimiz tam aydın olmur, yəni “gerçəklikdə mövcuddurmu”, “nə məlumdur”, yoxsa “nə güman edilir”, “nə hiss olunur” və s. Doğrudan da, paremioloji mətn son mənasını ancaq öz haqiqi aktuallaşdırılmasında alır [1, s.84]. Q.Permiyakovun “atalar sözü və məsəllər situasiyalarda və ya əşyalar arasında müəyyən münasibətlərin işarələridir” mülahizəsini müxtəlif şəkildə şərh etmək olar [20, s.26]. Eyni situasiyaya müxtəlif paremioloji vahidlərə münasibət bildirmək olar. Bu, mətni göndərənün vəziyyətin hansı tərəfini daha çox qeyd etmək istəyi, necə başa düşməsi və qiymətləndirməsindən asılıdır.

Aktuallaşdırmanın perspektiv və retrospektiv aspektləri. Atalar sözü və məsəllərin aktuallaşdırma aktını sadəcə situasiyanın təsvir və mənası olaraq araşdırmaq doğru deyildir. Paremioloji vahidlər ünsiyyətdə sadəcə məlumatlandırıcı deyil, həm də qiymətləndirici və əmri-verici funksiyaları yerinə yetirir, yəni aktuallaşdırma kontekstinin həm “retrospektiv komponenti”, həm də “prospektiv komponenti” ilə əlaqələndirilir. “Bu gün müxtəlif dil vahidləri və uyğun semiotik işarələr müasir dilçilikdə koqnitiv-konseptual baxımdan gələcəyə görə perspektiv, indiyə görə retrospektiv, keçmişə görə də retrospektiv aspektlərdə tədqiq olunur” [4, s.248-249].

Paremioloji mətn bütövlükdə yeni məlumat kimi çıxış edir. Bu işə aktuallaşdırmanın yeganə növüdür ki, paremioloji mətn burada “vəziyyətin işarəsi” (Q.L.Permiyakov) kimi araşdırılır. Atalar sözü və məsəllərin aşağıda göstərilən hekayələrdəki vəziyyətə işarə edildiyini müşahidə edirik. Danışanlar paremioloji vahidlərdə əks olunan mövzuya bələddirlər.

Paremioloji vahidlərdən səhəbtin əvvəlində istifadə edilir və yaxud mövzu ilə heç bir əlaqəsi olmur. Atalar sözü və məsəllər təmsillərin, lətifələrin, qaravallıların və hekayə-rəvayətlərin başlıqlarında da müşahidə edilir. Burada

paremioloji mətn bütövlükdə bilən məlumatı göstərir, mətnin şərhində verilən məlumat işə yeni hesab edilir. V.Lukin hesab edir ki, “başlıq – mətnin vacib hissəsi və qəti müəyyən edilmiş vəziyyəti olan özəl mətnurucu işarədir. Mətnin başlıqı oxuduqca şərti işarəyə dəyişən indeksli işarədir. Mətni oxuduqdan və dərk etdikdən sonra işə motivləşdirilmiş şərti işarəyə yaxınlaşır. Mətnin öncə şərti işarə kimi yazılan başlıq ancaq mətnin məzmununa işarə edir, indeksli işarə kimi işə mətnin fiziki məzmununu göstərir, çünki oxucu hələ mətnin nədən bəhs etdiyini bilmir. Ancaq oxuduqda başlıq, mənasına görə mətnin məzmunundan xəbər verir. Əgər başlıq olaraq şərti dil işarəsi istifadə edilmişsə, onda həmin başlıq əvvəldən şərti və indeksli işarələrin xüsusiyyətlərini birləşdirir” [21, s.59, 68].

Araşdırdığımız Naxçıvan, Borçalı və Masallı folklor örnəklərindən üçünün başlığında paremioloji vahidlər istifadə olunmuşdur: *Artıq tamah baş yarar* (“*artıq tamah T// baş yarar R*”), *Nə tökərsən aşına...* (“*nə tökərsən R // aşına T, /o da çıxar R // qaşığına T*”), *Qatıq dağılar – yeri qalar*, *// Ayrılan dağılsa, nəyi qalar?* (“*Qatıq dağılar T // – yeri qalar R / Ayrılan dağılsa T // nəyi qalar R?*”) [13, s.235; 9, s.84; 12, s.208]. Bu, o deməkdir ki, başlıqlar şərti dil işarəsi mənasını verir. Digər üç mətnin başlıqı işə indeksli işarə mənasını daşıyır: *Nə tez gördüniz...* (Borçalı), *İki qardaş* (Naxçıvan), *Məhərr əhvalatı* (Masallı). M.Musayev mətnin başlıqları haqqında yazır ki, onlar “bədii mətnin tematik xarakterli mənə-anlam yükü daşıyıcılarındır” [4, s.288].

Beləliklə, bütün mətnlə semantik əlaqələrə malik olan başlıq özəl mətnurucu işarə formasında mətnin məzmununu cəmlənmiş şəkildə əks etdirməyə malikdir.

Nəticə. Atalar sözü və məsəllərin kommunikativ (aktual) üzvlənmə və koqnitiv kateqoriyalarının qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi nitqə kommunikativ funksiyaları həyata keçirən və gerçəkliyin bir qismini əks etdirən paremioloji vahidlərdən istifadəsinin xüsusiyyətlərini izah edir. Dil freym semantikasına məkanında koqniolinqvistik komponentlərin (məntiqi, fəlsəfi, fizioloji, sosioloji, lingvistik-mədəni) bütün kompleksinin ümumiləşdirilməsinə imkan yaradır. Subyektiv amilin burada böyük üslubi rol oynadığı müəyyən edilmişdir, çünki atalar sözü və məsəllər fərdi şəkildə dünyanın dar-kini əks etdirir.

Fikrin reallaşdırılması, danışanın şəxsi niyyətinin açılması ifadənin aktual üzvlənməsi şəraitində baş verir. Araşdırmada atalar sözü, yaxud məsəllərin tema və rema hissəsi konkret kommunikativ tapşırıqla müəyyən edilmişdir, yəni kontekstin retrospektiv və prospektiv komponenti ilə əlaqələndirildiyi ortaya çıxarılmışdır.

Beləliklə, dünya dil mənzərəsinin təcəssümü olan Azərbaycan folklorunda müxtəlif tərəflərin görünməsi, Azərbaycan dil məntəllərinin anlaşılmasına səbəb olur. Ümumiyyətlə, paremioloji ifadənin tema və ya reması kommunikativ üzvlənməni müəyyən mənada aktuallaşdırır. Təbii ki, nəticədə bu, dünya dil mənzərəsinə baxışımızın genişlənməsinə imkan yaradacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. А.А.Крикманн. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы, Паремнологический сборник. Пословица. Загадка. Москва, «Восточная литература», 1978.
2. Е.А.Рефрская. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. Ленинград, «Наука», 1989.
3. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: sintaqmatika, söz birləşməsi və sadə cümlə sintaksisi, F.Y.Vey-səlli, Q.Ş.Kazımov, İ.B.Kazımov, A.Y.Məmmədov, III c. Bakı, 2014.
4. M.M.Musayev. Türkoloji dilçilik. Bakı, Bakı Slavyan Universiteti, dərslük, 2012.
5. S.Əlizadə. “Oğuznəmə”, Bakı, “Yazıçı”, 1987.
6. А.М.Кузнецов. Вариативность в языке и варианты единиц на разных уровнях языковой структуры // Проблемы языковой вариативности. Ф.М.Беззин и др. Москва, 1990.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, «Советская энциклопедия», 1990.
8. У.Эко. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Спб.: Петрополис, 1998.

9. Borçalı folklor örnəkləri, I kitab, (2013), AMEA Folklor İnstitutu, (redaktor M.Allahmanlı). Bakı, "Elm və təhsil".
10. Ə.Hüseynzadə. Atalar sözləri və məsəllər. Bakı, "Elm və təhsil", 1985.
11. İ.Həmidov, V.Axundov, L.Həmidova. Azərbaycanca-rusca, Rusca-azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. Bakı, "Təhsil", 2009.
12. Masallı folklor örnəkləri. I kitab. (2013). AMEA Folklor İnstitutu (tərtib edən prof. F.Bayat, redaktor prof. M. Kazımoğlu). Bakı, "Elm və təhsil".
13. Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Naxçıvan folkloru, I c., (1994), AMEA Folklor İnstitutu, (elmi redaktor İ.Abbasov). Bakı, "Sabah".
14. Г.А.Золотова. Коммуникативные аспекты русского языка. Москва, «Наука», 2001.
15. Т.Е.Янко. Коммуникативные стратегии русской речи. Москва, «Языки славянской культуры», 2001.
16. Е.С.Кубрякова. Части речи с когнитивной точки зрения. М., 2004.
17. Англо-русский словарь, (2015), под ред. проф. Мюллера В.К. Москва, АСТ, 1184.
18. О.В.Соколова. Категория фрейма в когнитивной лингвистике. «Вестник» АГТУ №1(36), 2007.
19. F.Bayat, X.Başirli. Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyat. Bakı, "Elm və təhsil", 2013.
20. Г.Л.Пермяков. Избранные пословицы и поговорки народов Востока. Москва, «Наука», 1968.
21. В.А.Лукин. Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа. Москва, Ось-89, 1999.

THE COGNITIVE AND COMMUNICATIVE PECULIARITIES OF AZERBAIJANI PROVERBS AND SAYINGS

Summary

In the article it is said about the cognitive function of Azerbaijani proverbs and sayings used in the expression of various spheres of life for the first time. The role of these units in the formation of the folklore worldview has been also determined. The investigation of this problem has been consisted of paremiological units taken from samples of folklore from Borchali, Nakhchivan and Masalli.

In addition, the idea of the speaker which included the frame knowledge of these units in the communicative situation is also investigated. In this article, both proverbs and sayings are studied according to the cognitive-conceptual view of perspective, prospective and retrospective aspects.

Key words: Azerbaijani paremiological units, proverbs, sayings, actual membership, cognitive categories, communicative, frame

КОГНИТИВНЫЕ И КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОВОРОК

Резюме

В статье впервые с когнитивной точки зрения была исследована коммуникативная функция употребляемых в выражении разных сфер жизни азербайджанских пословиц и поговорок, также была определена их роль в формировании фольклорного мировоззрения. Данная проблема была рассмотрена на материале паремнологических единиц, взятых из фольклорных образцов таких регионов, как Борчалы, Нахчыван и Масаллы.

Кроме этого, была исследована реализация мысли говорящего, включающего в коммуникативную ситуацию фреймовое знание данных единиц. В настоящей статье пословицы и поговорки также были исследованы с когнитивно-концептуальной точки зрения в перспективном, проспективном и ретроспективном аспектах.

Ключевые слова: азербайджанские паремнологические единицы, пословицы, поговорки, актуальное членение, когнитивные категории, коммуникативный, фрейм